

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

להוראת כללי הכתיב חסר הניקוד

הדברים הנידונים בזה אין כוונתם לפרש את כללי הכתיב חסר הניקוד כפי שנוסחו בוועד הלשון ואושרו באקדמיה ללשון העברית ואף לא להציע נוסח מתוקן להם או הצעה חלופית לכלל מן הכללים. הצעות מעין אלו כבר עמדו לא אחת על סדר היום, ונתברר שכל הצעת תיקון יש בה כדי לגרור תיקונים נוספים, לפי שכל איש וטעמו והרגליו עמו ומה שמפריע לאחד אינו מפריע בהכרח לזולתו. הדברים הנידונים כאן נועדו רק להציע דרכים אחדות להוראת כללי הכתיב חסר הניקוד לציבור הרחב שאינו יודע ניקוד.

המבקש ללמוד את כללי הכתיב חסר הניקוד עליו לדעת מושגים אחדים בתורת הלשון (לא כללי דקדוק!), ואלה העיקריים שבהם: (א) **צורת היסוד** שהיא צורת היחיד בשם העצם (לא בנסמך ולא בנטייה) וצורת הנסתר בפועל – בעבר ובעתיד; (ב) **הבחנה בין עיצור לתנועה**, ובכלל זה זיהוי העיצור המסומן בשווא באמצע המלה (ראה להלן); (ג) **אותיות אהו"י נחות**, או כפי שנוהגים לכנותן אמות קריאה.

מושגים אלו חשובים כאמצעי עזר להחלת שני עקרונות חשובים. העיקרון הראשון הוא שאין משנים את הכתיב של מלה מסוימת בצורת היסוד כאשר אותה מלה באה בצורת הנסמך או הריבוי או בנטייה. אם יש בצורת היסוד יו"ד – בדרך כלל לציון התנועה i – תשתמר התנועה ביו"ד גם בצורותיה האחרות, ואם בצורת היסוד אין תנועת i כל-עיקר, לא תיכתב יו"ד גם אם תישמע i בצורותיה האחרות. לדוגמה: זיכרון, זיכרון דברים, זיכרונות; ביטחון, ביטחון המדינה, ביטחונות; אבל: לב, לבי, לבנו; מקל, מקלים. וכיצא בזה גם בפועל: **ביקשו** תיכתב ביו"ד שהרי בצורת היסוד **ביקש** יש יו"ד.

המסקנה מן האמור כאן, שאדם חייב לעשות לו הרגל, לפחות בשלבי הלימוד הראשונים, להפוך צורה נטויה או צורת ריבוי ונסמך לצורת היסוד. העיקרון השני קשור בשווא (כלומר עיצור חסר תנועה) בתוך המלה (ואין צורך לענייננו בידיעה להבחין בין נע ונח). תנועת o נכתבת בדרך כלל בוי"ו, אבל אם בצורת היסוד יש שווא, אין כותבים לפניו וי"ו לציון התנועה o. כלל זה יפה למלים במשקל **חכמה**, **עצמה**, שנתרבו מאוד בלשון ימינו, וכן במלים **אבדן**, **אמנם**, **תכנית** ומלים אחרות דוגמתן.

גם במלים שהשווא השתנה בהן לחטף קמץ אין כותבים וי". אך היות שאנו מבקשים להפקיע את כללי הכתיב חסר הניקוד מן הצורך בידיעת ניקוד, אין דרך אלא ללמוד מלים אלו כיוצאים מן הכלל. מספרן מועט ואפשר ללמוד אותן בנקל – צהריים, מחרת, טהרה ועמהן גם חטף קמץ של המלה אנייה.

לפי העיקרון הראשון נכתוב **אוזני** בוי", שהרי בצורת היסוד **אוזן** אין סיבה להחסירה, ולפיכך תיכתב הוי"ו גם במקום שיש אחריה שווא. כלל דומה לתנועת **ו** הוא גם הכלל לתנועת **i**. בדרך כלל כותבים יו"ד לציון תנועה זו, אבל אין כותבים יו"ד לפני שווא שבצורת היסוד, כגון: שמלה, משפחה, משפט, מנהל. מכלל זה יצאו מלים אחדות, כגון **מלה** הנכתבת בלי יו"ד (להבדיל ממילה שעניינה חיתוך, ברית מילה וכד') או **שיניים** שכותבים ביו"ד (להבדילה משניים).

וכדי להשלים את הכללים הקשורים בכתיבת יו"ד בכתיב חסר הניקוד ראוי לציין שאף-על-פי שאין אנו מוסיפים יו"ד לציון תנועת **e** ואנו כותבים מלים מעין דעה, מאה, אזור, מדרגה, ברה כולן בלי יו"ד, יש קצת סוגי מלים שהיו"ד מציינת בהן את התנועה **e** אף-על-פי שבכתיב המנוקד אין יו"ד. ואם ישיג המשיג, שהנה אנו מחייבים כאן את הלומד לדעת מתי יש בניקוד צירי מלא, ראוי להשיב, שסוגיה זו אין ללמוד אותה מתוך כלל חד-משמעי גם בתורת הניקוד. אי אפשר להסביר מתוך כללי הניקוד את היו"ד במלים **איד** (= אסון, כנגד **אד** [= קיטור]) או **היכל**, **הידד** ודומיהן. רוב רובן של המלים המלאות יו"ד נזכרו בכללי הצירי של האקדמיה.

סוגי המלים העיקריים שיש בהם יו"ד בניגוד לכלל הרחב הם בעיקרם שלושה: (א) מלים שהצירי בהן בא כנגד חיריק לפני האותיות **אהחע"ר**, למשל: שם הפעולה של **מְשַׁדֵּר** הוא **שִׁדּוּר** ושל **מְתַאָּר** הוא **תִּיאור** (כנגד תנועת **i** ב**שִׁדּוּר** באה תנועת **e** ב**תִּיאור**, לכן אנו כותבים יו"ד ב**תִּיאור** כמו במלה **שִׁדּוּר**). (ב) מלים דוגמת **תִּיבה**, שאנו שומעים בהן את תנועת **e** בכל הנטייה (תִּיבַת-תִּיבָתִי בניגוד לִדְעָה דְעַת-דְעָתִי). (ג) מלים במשקל הַפְעֵל, שבאות בהן רק שתי אותיות מן השורש אחרי הה"א (הקשורה בבניין הפעיל), כגון: **הִישַׁג, הִינַע, הִיבַט והִיצַע**.

המושג השלישי, **אות נחה** או אם קריאה, יש בו הכרח להסברת כמה כללים בכתיב חסר הניקוד. למשל: אם יש אל"ף נחה באמצע המלה או ה"א נחה בסוף המלה אין עוד צורך להוסיף וי"ו לציון תנועת **ו**, משום כך נכתוב **זאת, ראש, צאן, שמאל, מאזניים, תאבד, תאמר, יאכל, וכן: פה, כה, איפה**.

בעיקר חשוב פרט זה לעניין העיצור y (יו"ד). הכלל הוא שאת העיצור y (בניגוד לתנועה i) כותבים ביו"ד כפולה אם אין הוא בראש המלה, כגון: עניין וקריין (אבל יוס). אם העיצור הזה בא בסמוך לאם קריאה – בין לפניה בין לאחריה – כותבים יו"ד אחת בלבד. משום כך נכון לכתוב: ציור, מסוים, קריה, רָאִיה. אבל מלה כמו רָאִייה נכתבת בשתי יו"דים – האחת כנגד תנועת i והאחרת כנגד יו"ד עיצורית. הסבר זה יפה הוא גם כנגד המלה יישוב או ייצור. כפי שנאמר אין כותבים בתחילת המלה יו"ד עיצורית אלא יו"ד אחת. כתיבת מלה מעין ייצור (= שם הפעולה של מייצר) בשתי יו"דים בתחילתה נובעת מצירוף של יו"ד עיצורית ויו"ד נוספת כנגד התנועה i. כך קורה, כמובן, כשהאות הראשונה בשורש היא יו"ד (ייצור מן השורש י-צ-ר הוא בדיוק כמו סיפור. היו"ד השנייה אחרי היו"ד השורשית היא בדיוק כיו"ד השנייה של המלה סיפור אחרי הסמ"ך השורשית; ודרך אגב, בגלל הכתיבה של יו"ד כפולה זו נוצר הבדל כראוי בין יצור [בכרייה] לבין ייצור [בתעשייה וכד']).

ועוד הערה חשובה. העיצור y (יו"ד) אינו בא לעולם לאחר תנועת צירי. צירי מלא אינו שונה במבטאו מצירי חסר, כשם שאין הבדל מבטא בין חיריק חסר לחיריק מלא. הדובר במבטא ספרדי מבטא צירי מלא כסגול ממש כמו צירי חסר, והמחזיקים בידם מסורת הגייה אשכנזית מבטאים גם את הצירי החסר כמין צירוף של צירי עם יו"ד. [רבים מהם מבטאים מלה אחת בשתי דרכים לפי תנאים מסוימים, כגון כֵּן (ken) לעומת כְּנִים (keynim); זֶקֶן (zaken) לעומת זְקָנִים (zkeynim)]. כללו של דבר: אין הבדל עקרוני במבטא הצירי המלא והחסר. שתי התנועות מבטאן אחד ושתיהן הן בחינת תנועה בלי עיצור. כנגד זה חשוב לדעת שבצירוף של התנועה a עם יו"ד (ay) – היו"ד נחשבת עיצור ועל כן יש לכתוב אותו בשתי יו"דים באמצע המלה ובסופה, כגון חייזק, ילדיי. טובה כתיבה זו להבחין בין ילדים שלי [ילדיי] לבין ילד שלי [ילדי]. יו"ד כפולה תיכתב גם בצורת הזוגי (היו"ד השנייה משמשת אם קריאה): נקודתיים, גבעתיים, ידיים ורגליים. הנרתעים מפני כתיבת יו"ד כפולה בכל המקרים האלה יש בהם מין דבקות משונה בכתיב המנוקד, וקשה להבין מדוע דווקא כאן גבר הרגל הכתיבה ולא בסוגי מלים אחרות, כגון עניין, בניין וכד'.

פעמים יקרה ששני עקרונות מתנגשים זה בזה, למשל: עקרון השמירה על צורת היסוד גם בנטייה וכתיבת יו"ד כפולה כנגד העיצור y. במקרה זה יושבה הסתירה בהחלטה – הכול על פי העניין. למשל: המלים במשקל זִית,

צִיד, חֵיל ודומיהן נכתבות ביו"ד אחת. אילו נכתבו בשתי יו"דים היינו צריכים לסטות מצורת היסוד, שהרי בנטייה ולפעמים גם בריבוי אין כלל יו"ד עיצורית כי אם תנועה אחת – הצירי המלא. ואי אפשר לכתוב זיית, זייתים. עקרון שמירת צורת היסוד גבר פה על הכלל הרגיל לכתיבת יו"ד עיצורית, ולפיכך כותבים זית, זיתים, וצורת היסוד נשמרת בנטייה וברבים. ועוד דוגמה: בצורת היסוד של השורש ה-י-ה היו"ד באה לפני אם קריאה, מה יהיה דינה של אותה יו"ד לפני עיצור המחייב את כתיבתה פעמיים? כאן הוסכם ללכת על פי הכללים של היו"ד העיצורית ולהפקיע מתוקפה את ההיצמדות לצורת היסוד. הנכון אפוא: היה, היו, יהיה וכו', אבל הייתה, ומעין זה גם הכלל (שהושלם לאחרונה) שכותבים קריה, בעיה, קושיה ודומיהן, אבל בנסמך: בעיית, קריית וקושיית, שהרי בנסמך עומדת היו"ד העיצורית לפני עיצור – התי"ו.

האמת ניתנה להיאמר: המכונים "יוצאים מן הכלל" לא כולם הוכרעו משיקולים ענייניים ליישוב סתירות מניה וביה. גם צורתן של מלים כפי שנכתבו במשך הדורות בכתיב לא־מנוקד השפיעה לפעמים על יוצאים מן הכלל ודוגמה לכך הכתיב של אולי ומתי – מלים מקראיות ששימשו בעיקר בסגנון מקראי (כנגד שמא ואימתי). או המרכיב של iyyot, שהיו"ד בו אינה נכתבת כפולה בניגוד לצורת היסוד (כגון קנייה לעומת קניות), לפי שלא נמצא כמעט כתיב כזה במקורותינו.

כללי הכתיב נדונו שוב ושוב, וכדרך של יצירות שנתגבשו בוועדות ששותפו בהן אנשים רבים בעלי דעות שונות, אפשר שחלו בהם פה ושם קצת ויתורים ופשרות. כבר טענו הליצנים שהגמל הוא סוס שהורכב אחרי דיונים בוועדה. אבל גם אם דבשתו של הגמל וטלטוליו מקשים קצת על הרכב, אין מניעה לרכוב עליו לאחר אימונים. מי שמוכן ללמוד את כללי הכתיב כראוי לא יתקשה לרוץ בהם בשימון הכתיב שמעולם לא היו לו מנהגים אחידים. ואם לנקוט לשון פוליטיקאים: לא יעלה על הדעת, שבדורנו, כשכולנו קוראים עיתונים ודברי ספרות למכביר, לא תשרור אחידות במלים המודפסות. לא ייתכן שבכתבה אחת תיכתב עצמה בלי וי"ו ויוזמה בוי"ו ועל אחת כמה וכמה לא ישוער שבכתבה אחת תיכתב המלה עצמה פעם בוי"ו ופעם בלי וי"ו, ואין זו אלא דוגמה.

כללי הכתיב תורה הם בלי ספק ולימוד הם צריכים, וחבל שההרגל ומה שהעין רואה לא אחת יש בהם כדי לסתור את הנכון. כדאי ללמוד את הכללים מתוך כובד ראש ויחס חיובי, וגם בהם נכונה אמרת חז"ל: אם אין

דעת – הבדלה מניין? לא כפי שנוהגים עכשיו, שהכול כשר בערבוביה. אין לך, למשל, דבר מגוון מיחסי המן המשתגרים בספרות העממית, שהיה בתוך היוצאים מן הכלל נאמר שהמלים הקצרות מן, **עם ואם** נכתבות בלי יו"ד ומערבבים אפוא את מן בשאינו מינו ועושים אותם אחד.

לא כל הטעון הבהרה נכתב כאן, ואין ספק שיהיו בשוליים מלים שקשה יהיה ללמוד את כתיבן מניסוח כללי הכתיב חסר הניקוד. המבקש לנגח את כללי האקדמיה נוהג לעתים קרובות להיתפס למלה אחת מוקשה ומפניה הוא מניח את רובי הכללים. גם אם אחת לאלף תיפול שגיאה שלא במזיד כלפי הכתיב חסר הניקוד, הן לא נדון אותה בחומרה כדין שגיאה של החלפת חית בכ"ף או טית בתי"ו – כך בדיעבד אבל לא מלכתחילה.

בהקדמה לכללי הכתיב חסר הניקוד נאמר, שבשביל ידיעת הכללים אין צורך בידיעתו של אף לא אחד מכללי הניקוד, וזה הדבר שלשמו נכתבו כאן הדברים. אין צורך בזיהוי מקום הטעם, שהוא אחד הדברים הקשים ביותר למי שהלשון שגורה בפיו – ושום דבר לא יוכל לעזור לחירשי הטעם; אין צורך בחלוקה להברות סגורות ופתוחות, וגם לא לידיעה בענייני הגזרות ודרכי הנטייה. לא שדרכי נטייה אינן חשובות. חשובות הן מאוד, אבל לא הכתיב הוא שיפתור לנו את בעיות הלשון מסוג זה. אם יאמר אדם, שטוב להוסיף יו"ד בכל מקרה לציון תנועת i יהיה עלינו לקרוא לא אחת כתיבים של טעות לשון כגון **עיסקות ומישחות**, ודוגמאות אחרות לאין ספור שאנו עדים להן בכתובים שאדם עושה בהם כראות עיניו, ואין כאן מקום להאריך.

זאת ועוד: נוחים הם כללי הכתיב חסר הניקוד כמות שהם כדי להרכיב עליהם את הניקוד המלא. כבר עכשיו רבים מוסיפים על כתיב זה ניקוד חלקי, ואין כל מניעה להשלים אותו לצורך כתיבה מסוימת (כגון כתיבת שירה). כך יהיה לנו **כתיב אחד**, בניקוד ובלעדיו. אין כל ספק שצעד זה – אם תעז האקדמיה לעשותו סוף-סוף – יהיה צעד מכריע לתיקון הכתיב. ברור, שלצורך זה יהיה הכרח לשנות את הוראת הניקוד בלי לסטות אפילו סטייה קלה מן המתחייב מן הניקוד עצמו. וברור לי, שהוראה זו תהיה משוחררת מכל מיני כללים (כגון אלה הקשורים באורך ההברות ומקום הטעם) וכללי הניקוד על גבי הכתיב חסר הניקוד – תהיה קליטתם קלה הרבה יותר.